

## VOYAGA YETMAGANLAR TARBIYASIDAGI NUQSONLARNING NAZARIY-HUQUQIY VA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI

*IIV Akademiyasi 3-kurs 331-guruh kursanti*

**Amonova Angelina Sharofiddinovna**

**Annotatsiya:** *Ushbu maqolada jamiyatda uchrayotgan tarbiyaviy muammolar ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, voyaga yetmaganlar xulq-atvoridagi salbiy holatlar, ularning huquqiy hamda psixologik omillari o'rganiladi. Bundan tashqari, oiladagi muhit, ta'lim jarayoni va ijtimoiy muammolarning yoshlar tarbiyasiga ta'siri yoritib beriladi.*

**Kalit so'zlar:** *voyaga yetmaganlar, tarbiyaviy nuqsonlar, huquqiy asos, deviant xulq-atvor, ijtimoiy muammo, ma'naviy tarbiya.*

Voyaga yetmaganlar tarbiyasi jamiyat hayotidagi eng muhim va dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Har qanday davlatning kelajagi, uning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, ma'naviy salohiyati hamda siyosiy barqarorligi yosh avlodning qanday tarbiya topayotganiga bevosita bog'liqdir. Shu sababli ham barcha davrlarda yoshlar tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda. Ayniqsa, voyaga yetmaganlarni sog'lom, barkamol, ma'naviy yetuk va huquqiy ongli shaxs sifatida shakllantirish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki voyaga yetmaganlik davri inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, aynan shu davrda shaxsning xarakteri, dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlari shakllanadi.<sup>49</sup> Agar ushbu bosqichda bola to'g'ri tarbiya olsa, kelajakda u jamiyatning faol va foydali a'zosiga aylanadi. Aksincha, noto'g'ri tarbiya yoki e'tiborsizlik turli salbiy oqibatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Tarbiya tushunchasi insoniyat tarixida eng qadimiy tushunchalardan biri hisoblanadi. Tarbiya inson shaxsini shakllantirishga qaratilgan maqsadli va tizimli faoliyat jarayoni bo'lib, u orqali yosh avlodga ma'naviy, axloqiy, jismoniy, aqliy va huquqiy jihatdan ta'sir ko'rsatiladi. Tarbiya insonning jamiyatda yashashga moslashuvi, ijtimoiy me'yorlarni o'zlashtirishi va ma'naviy kamol topishini ta'minlaydi. Voyaga yetmaganlar tarbiyasi esa aynan bolalar va o'smirlarni jamiyat talablariga mos ravishda shakllantirishga qaratilgan pedagogik va psixologik jarayonni anglatadi. Bu jarayon oila, maktab, mahalla, ijtimoiy muhit, ommaviy axborot vositalari hamda boshqa ijtimoiy institutlar ta'siri ostida amalga oshiriladi. Voyaga yetmaganlar deganda odatda qonunchilikka muvofiq o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslar tushuniladi. Ushbu yosh davri inson hayotining eng murakkab va mas'uliyatli bosqichlaridan biri bo'lib, bu davrda bola fiziologik, psixologik va ijtimoiy jihatdan shakllanadi. Ayniqsa, o'smirlik davrida shaxsning ruhiy holatida sezilarli o'zgarishlar kuzatiladi. Mustaqillikka intilish, hissiy ta'sirchanlik, atrof-muhitga tez moslashuvchanlik va taqlidchanlik kabi xususiyatlar kuchayadi. Shu sababli ushbu davrda yoshlar turli salbiy ta'sirlarga tez beriluvchan bo'lib qoladi. Voyaga yetmaganlar tarbiyasining

<sup>49</sup> Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1991. – B. 52–97.

asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, bu jarayon uzluksiz va murakkab tizim sifatida namoyon bo'ladi. Bola tug'ilgan kundan boshlab ma'lum bir ijtimoiy muhitda voyaga yetadi va turli omillar ta'sirida shakllanadi. Avvalo, oiladagi muhit bola tarbiyasiga eng kuchli ta'sir ko'rsatadi. Chunki bola ilk axloqiy tushunchalarni, odob-axloq qoidalarini va insoniy munosabatlarni oilada o'rganadi. Ota-onaning farzandga bo'lgan munosabati, oiladagi psixologik muhit, o'zaro hurmat va mehr-muhabbat darajasi bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Agar oilada sog'lom muhit hukm sursa, bola ham ma'naviy jihatdan barkamol bo'lib ulg'ayadi. Aksincha, oiladagi nizolar, zo'ravonlik, e'tiborsizlik va nazoratsizlik bolaning ruhiyati va xulq-atvoriga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tarbiya jarayonida ta'lim muassasalarining ham o'rni nihoyatda katta. Maktab nafaqat bilim beruvchi, balki yosh avlodni ma'naviy va axloqiy jihatdan shakllantiruvchi muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. O'quvchilar maktabda turli fanlarni o'rganish bilan birga, jamoada yashash, intizomga rioya qilish, o'zaro hurmat va mas'uliyat hissini ham egallaydilar. Pedagoglarning kasbiy mahorati, tarbiyaviy yondashuvi va o'quvchilar bilan individual ishlashi voyaga yetmaganlar tarbiyasining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Ayniqsa, bugungi kunda maktablarda psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish va o'quvchilar bilan individual ishlash tizimini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bir tomondan, axborot texnologiyalari yoshlarning bilim olishi va dunyoqarashini kengaytirishi uchun katta imkoniyat yaratmoqda. Boshqa tomondan esa, internet orqali tarqalayotgan zo'ravonlik, axloqsizlik, ekstremistik g'oyalar va boshqa zararli axborotlar voyaga yetmaganlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli yoshlarda media madaniyatni shakllantirish va internetdan oqilona foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim tarbiyaviy vazifalardan biri hisoblanadi. Voyaga yetmaganlar tarbiyasi masalasida psixologik omillar ham alohida ahamiyatga ega.<sup>50</sup> Chunki har bir bola individual shaxs bo'lib, uning ruhiyati, qiziqishlari va ehtiyojlari boshqalardan farq qiladi. Shu sababli tarbiya jarayonida bolaning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish muhimdir. Ayniqsa, o'smirlik davrida yoshlar hissiy jihatdan juda ta'sirchan bo'ladilar. Ular kattalarning e'tibori va qo'llab-quvvatlashiga muhtoj bo'ladilar. Agar o'smir o'zini tushunadigan va qo'llab-quvvatlaydigan muhitda bo'lsa, u ijobiy rivojlanadi. Aksincha, befarqlik, zo'ravonlik yoki kamsitish salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Voyaga yetmaganlar tarbiyasining muhim yo'nalishlaridan biri huquqiy tarbiya hisoblanadi. Huquqiy tarbiya yoshlarda qonunlarga hurmat ruhini shakllantirish, ularni o'z huquq va majburiyatlarini bilishga o'rgatish hamda huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi. Huquqiy madaniyatga ega bo'lgan yoshlar jamiyatda o'zini to'g'ri tutadi, boshqalarning huquqlarini hurmat qiladi va noqonuniy harakatlardan tiyiladi. Shu sababli maktablarda huquqiy bilimlarni targ'ib qilish, yoshlar bilan huquqiy mavzularda suhbatlar o'tkazish va ularning huquqiy savodxonligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Voyaga yetmaganlar tarbiyasining mazmuni ma'naviy tarbiya bilan ham chambarchas bog'liqdir. Ma'naviy tarbiya insonning ichki dunyosini boyitadi, unda ezgulik, vatanparvarlik, insonparvarlik va milliy

<sup>50</sup> Kon I.S. O'smirlik psixologiyasi. – Moskva: Prosvesheniye, 1989. – B. 73–129.

qadriyatlarga hurmat hissini shakllantiradi. Ayniqsa, milliy an'analar va urf-odatlarni yosh avlod ongiga singdirish ularni ma'naviy jihatdan barkamol qilib tarbiyalashda muhim omil hisoblanadi. Chunki ma'naviyati yuksak inson turli salbiy ta'sirlarga berilmaydi va jamiyat hayotida faol ishtirok etadi. Bugungi kunda yoshlar orasida uchrayotgan ayrim huquqbuzarliklar, tajovuzkorlik va noqonuniy harakatlar ko'pincha huquqiy savodxonlikning pastligi bilan bog'liq bo'ladi. Shu sababli maktablarda huquqiy bilimlarni keng targ'ib qilish va yoshlarning huquqiy madaniyatini oshirish muhim ahamiyatga ega. Tarbiya jarayonida ma'naviy tarbiya ham alohida o'rin tutadi. Ma'naviyat insonning ichki dunyosini boyitadi, unda ezgulik, mehr-shafqat, vatanparvarlik, milliy g'urur va insonparvarlik tuyg'ularini shakllantiradi. Ma'naviy jihatdan yetuk inson turli salbiy ta'sirlarga berilmaydi va hayotda to'g'ri yo'l tanlay oladi. Shu bois milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an'alarni yosh avlod ongiga singdirish tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ayniqsa, o'zbek xalqiga xos kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, mehmondo'stlik, halollik va mehnatsevarlik kabi qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish ularning ma'naviy barkamolligini ta'minlaydi. Voyaga yetmaganlar tarbiyasida psixologik yondashuv ham nihoyatda muhimdir. Har bir bolaning o'ziga xos xarakteri, qiziqishi, ehtiyoji va ruhiy holati mavjud. Shu sababli barcha bolalarga bir xil yondashuv samara bermaydi. Tarbiya jarayonida bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish, uning qobiliyatlarini rivojlantirish va muammolarini tushunishga harakat qilish muhimdir. Ayniqsa, bugungi kunda ayrim voyaga yetmaganlarda stress, depressiya, yolg'izlik hissi va ruhiy tushkunlik holatlari kuzatilmoqda. Bunday holatlar ko'pincha e'tiborsizlik, oiladagi muammolar yoki ijtimoiy bosim natijasida yuzaga keladi. Shu bois yoshlarni psixologik qo'llab-quvvatlash, ular bilan samimiy muloqot qilish va muammolarini tinglash muhim tarbiyaviy vazifalardan biri hisoblanadi. Voyaga yetmaganlar tarbiyasining yana bir muhim jihati ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bilan bog'liqdir.<sup>51</sup> Agar yoshlarning bo'sh vaqti foydali faoliyat bilan band qilinmasa, ular turli salbiy muhit ta'siriga tushib qolishlari mumkin. Shu sababli yoshlarni sport, san'at, kitobxonlik, hunarmandchilik va boshqa foydali mashg'ulotlarga jalb qilish muhim ahamiyatga ega. Tarbiya jarayonining murakkabligi shundaki, u faqat ma'lum bir davr yoki muassasa bilan cheklanib qolmaydi. Inson tug'ilganidan boshlab ma'lum ijtimoiy muhitda yashaydi va shu muhit ta'sirida shakllanadi. Dastlab bola oilada tarbiya oladi, keyinchalik maktab, mahalla, do'stlar davrasi, ommaviy axborot vositalari va internet kabi omillar uning dunyoqarashiga ta'sir ko'rsatadi. Shu bois voyaga yetmaganlar tarbiyasi kompleks va tizimli yondashuvni talab qiladi. Faqatgina ota-onaning yoki maktabning sa'y-harakati bilan mukammal natijaga erishib bo'lmaydi. Tarbiya jarayonida jamiyatning barcha institutlari o'zaro hamkorlikda faoliyat olib borishi zarur. Oila tarbiyaning asosiy va eng muhim bo'g'ini hisoblanadi.<sup>52</sup> Chunki bola ilk bor oilada yaxshilik va yomonlikni ajratishni, insonlar bilan muomala qilishni va ma'naviy qadriyatlarni o'rganadi. Ota-onaning shaxsiy namunasi farzand tarbiyasida katta ahamiyatga ega. Agar ota-ona o'z farzandiga mehribon bo'lsa, qonunlarga hurmat bilan yondashsa,

<sup>51</sup> Nishonova Z.T. Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018. – B. 132–198.

<sup>52</sup> Tojiboyeva D. Pedagogik mahorat va psixologik yondashuv. – Toshkent: Fan, 2019. – B. 45–91.

mehnatsevar va halol bo'lsa, bola ham ana shu xususiyatlarni o'zida shakllantiradi. Shu sababli farzand tarbiyasida ota-onaning mas'uliyati nihoyatda katta. Bugungi kunda ayrim oilalarda farzandlarga yetarli e'tibor berilmasligi, ota-onaning bandligi yoki oiladagi nizolar voyaga yetmaganlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, ota-onalarning farzand bilan samimiy muloqot qilmasligi, uning ichki kechinmalarini tushunishga harakat qilmasligi yoshlarda yolg'izlik hissini kuchaytiradi. Natijada voyaga yetmaganlar turli salbiy muhitlarga qo'shilib qolishi yoki internetdagi zararli axborotlar ta'siriga tushib qolishi mumkin. Shu bois zamonaviy tarbiya jarayonida ota-onalarning pedagogik va psixologik savodxonligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar farzandining yosh xususiyatlarini bilishi, uning qiziqishlari va ehtiyojlariga e'tibor qaratishi, muammolarini tinglashi va doimiy nazoratni yo'lga qo'yishi zarur. Tarbiya masalasida faqat nazorat yoki jazolash usullaridan foydalanish samara bermaydi. Aksincha, farzand bilan do'stona munosabat o'rnatish, unga ishonch bildirish va kerakli paytda psixologik qo'llab-quvvatlash ko'proq ijobiy natija beradi. Voyaga yetmaganlar tarbiyasida maktabning ham o'рни nihoyatda katta. Maktab nafaqat bilim beruvchi maskan, balki yosh avlodni ma'naviy jihatdan tarbiyalovchi muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. O'quvchilar maktabda jamoada yashashni, tartib-intizomga amal qilishni, o'zaro hurmat va hamjihatlikni o'rganadilar. O'qituvchilarning pedagogik mahorati va tarbiyaviy faoliyati yoshlar shaxsining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli pedagoglar nafaqat bilim beruvchi, balki yoshlarning ma'naviy yo'l boshchisi bo'lishi kerak. Ayniqsa, bugungi kunda ayrim o'smirlar o'rtasida tajovuzkorlik, befarqlik va intizomsizlik holatlari uchrayotganligi pedagoglarning tarbiyaviy faoliyatini yanada kuchaytirishni talab qilmoqda. O'smirlik davrida mustaqillikka intilish kuchayadi, hissiy o'zgarishlar ko'payadi va yoshlar atrofdagilar fikriga sezgir bo'lib qoladilar. Shu sababli bu davrda noto'g'ri munosabat yoki kamsitish yoshlarning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Voyaga yetmaganlar tarbiyasining muhim tarkibiy qismlaridan biri axloqiy tarbiya hisoblanadi. Axloqiy tarbiya insonda halollik, vijdonlilik, mehr-shafqat, adolatparvarlik va insonparvarlik kabi fazilatlarni shakllantiradi. Axloqiy jihatdan tarbiyalangan inson boshqalarning huquqlarini hurmat qiladi, jamiyat manfaatlarini qadrlaydi va noqonuniy xatti-harakatlardan tiyiladi. Shu bois yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash nihoyatda muhimdir. Huquqiy tarbiya yoshlarda qonunlarga hurmat hissini shakllantiradi, ularni o'z huquq va majburiyatlarini bilishga o'rgatadi va huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi. Bugungi kunda ayrim voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar sodir etilayotgani huquqiy savodxonlikni yanada oshirish zaruratini ko'rsatmoqda. Yoshlar qonunlarni bilsa va o'z harakatlari uchun javobgarlikni his etsa, ular noqonuniy xatti-harakatlardan tiyilishadi. Shu sababli maktablarda huquqiy bilimlarni keng targ'ib qilish, yoshlar bilan huquqiy mavzularda davra suhbatlari va targ'ibot tadbirlarini o'tkazish muhim ahamiyatga ega.<sup>53</sup> Voyaga yetmaganlar tarbiyasining mazmun-mohiyatida jismoniy tarbiya ham alohida o'rin tutadi. Sog'lom avlodni shakllantirish davlat va jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biridir. Sport bilan shug'ullanish

<sup>53</sup> Muxina V.S. Yosh psixologiyasi. – Moskva: Akademiya, 2000. – B. 101–167.

yoshlarning jismoniy rivojlanishi bilan birga, ularda intizom, iroda, qat'iyat va jamoaviylik kabi fazilatlarni ham shakllantiradi. Shu bois bugungi kunda yoshlarni sportga keng jalb qilish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha katta ishlar amalga oshirilmoqda. Bo'sh vaqtni foydali mashg'ulotlar bilan band qilish voyaga yetmaganlarni turli salbiy muhitlardan himoya qiladi. Chunki nazoratsiz qolgan va bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazmaydigan yoshlar ko'pincha turli zararli odatlar yoki noqonuniy harakatlarga moyil bo'lib qoladilar. Shu sababli yoshlarni sport, san'at, kitobxonlik, hunarmandchilik va boshqa foydali faoliyatlarga jalb qilish muhim profilaktik choralar qatoriga kiradi.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:**

1. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1991. – B. 52–97.
2. Kon I.S. O'smirlik psixologiyasi. – Moskva: Prosvesheniye, 1989. – B. 73–129.
3. Nishonova Z.T. Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018. – B. 132–198.
4. Tojiboyeva D. Pedagogik mahorat va psixologik yondashuv. – Toshkent: Fan, 2019. – B. 45–91.
5. Muxina V.S. Yosh psixologiyasi. – Moskva: Akademiya, 2000. – B. 101–167.
6. [www.пресс-сервис.уз](http://www.пресс-сервис.уз) .
7. [www.Тйп.уз](http://www.Тйп.уз)
8. [www.Уза.уз](http://www.Уза.уз).
9. [www.жаҳон.тив.уз](http://www.жаҳон.тив.уз) .